

ІНТЕГРАЦІЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛЬЩІ (1989–2003 рр.)

У статті розглядаються особливості та специфіка переходу аграрної економічної системи Польщі з планової на ринкові рейки. Досліджуються основні прорахунки шокової терапії, підкреслюється важливість врахування соціальних потреб населення, їх першочергове значення. Незважаючи на задекларовані ринкові євроінтеграційні принципи, перехід до нової економічної та політичної системи виявилось неможливим без прозо-го та значного державного регулювання урядів.

Підкреслюється важливість орієнтації на формування товаровиробної економіки, сільського господарства та промисловості як запоруки успіху економічного життя та формування основи свободи та незалежності і територіальної цілісності країни.

Ключові слова: агенція; сільське господарство; реформи; євроінтеграція; кредити; державна підтримка; мито; децентралізація.

У сучасних умовах здійснення урядом євроінтеграційної політики України стає доцільним дослідити аналогічні перетворення, які пройшла сусідня країна. Завдяки позитивним перетворенням у політичній сфері, Польщі вдалося досягти динамічної стабільності і підвищити свою привабливість в очах іноземних інвесторів, ставши у цьому відношенні одним із лідерів серед посткомуністичних держав [4, с. 167]. Значну роль відіграли національні традиції парламентаризму, традиції компромісу і легітимної передачі влади, а також етнічна однорідність суспільства, що полегшувало його консолідацію та мобілізацію на здійснення радикальних реформ [4, с. 73].

Як зазначали європейські експерти, польські реформи були успішні передусім через суб'єктивний чинник; за них відповідала конкретна людина – Л. Бальцеревич – за економіку, Є. Регульський – за децентралізацію. У Польщі політичні передумови для початку ринкових реформ склалися в певній мірі сприятливо. Останній комуністичний уряд М. Раковського зробив польським реформаторам царський подарунок, розморозивши влітку 1989 р. ціни і, відповідно, прийнявши відповідальність за непопулярний крок [4, с. 66]. Наприкінці 1980 – х років ситуація в Польщі була безнадійною і погрозувала загальним економічним колапсом. Інфляція складала 639,6 %, приріст ВВП – 14,9 %, а зовнішній борг 42,3 млрд. дол. США (64,8 % ВВП) [6, с. 98–99].

Гостра потреба здійснення реформ підштовхнула польських урядовців, та експертне середовище включались у процес розробки, прийняття та послідовної реалізації концепції перетворення і розвитку сільсько-го господарства. При виробленні концепції конкуру-

вало два підходи – інтервенціоналістський і ліберальний. Обидва вони не були прийнятними. Здійснювався пошук «золотої середини», між втручанням і лібералізмом. Обрана модель аграрної політики включила змішану концепцію, яка мала стати рушійною силою змін і розвитку, і водночас була компромісною і включала дві цілі: захистити національне виробництво і адаптувати його до вимог ЄС.

У Польщі розпочалась реалізація програми, яка передбачала системну трансформацію сільського господарства. Вона суттєво відрізнялася від реформування решти сфер господарства, отже провідною була проблема змін форм власності. У польському сільському господарстві розв'язувалося три головні задачі:

- впровадження ринкового економічного механізму і системи регулювання;
- здійснення модернізації і реструктуризації сільськогосподарського виробництва;
- включення сільського господарства у європейську економічну систему, в результаті чого мала бути створена нова модель селянського господарства [8]

Під час створення програми системних трансформацій у Польщі політика в аграрній сфері уявлялась найменш проблематичною. Це обґрунтовувалось тим, що в сільському господарстві досить міцні позиції займала приватна ініціатива. Домінування приватної власності вважалося достатньою умовою безпроблемного і швидкого входження галузі в ринок. Водночас не було враховано тих слабкостей, які були властиві для галузі. Але, як завжди теорія не відповідає практиці, у структурі землекористування і за технікою – технологічним параметрам виробництва характерною була відсталість. Подолати ці перешкоди галузь за

рахунок внутрішніх резервів не могла. До того ж, для Польщі властивим було аграрне перенаселення.

Наприклад, на поч. 1990-х років у селі проживала майже $\frac{1}{3}$ населення, на сільське господарство приходило майже $\frac{1}{4}$ зайнятих, при тому, що сільським господарством створювалось лише 8 % ВВП. [1, с. 84–85] В аграрній структурі виробництва переважали дрібні (до 5 га) господарства. Фактично, один зайнятий в сільському господарстві «годував» дев'ять чоловік, тоді як в ЄС – 38 [1, с. 84–85]. Також експортна спеціалізація проглядалась у птахівництві, садівництві. Її забезпечувала вузька група високотоварних приватних господарств. Польське сільське господарство практично цілком (за виключенням зерна) забезпечувало потреби країни у продовольстві і сировині.

У таких умовах у вересні 1989 р. Л. Бальцерович виступаючи на слуханнях у Сеймі окреслив принципи майбутнього реформування сільського господарства: «Сільське господарство є частиною економіки, і потрібно дивитися на економіку як на єдине ціле» [2, с. 101].

Запроваджувана політика «шокової терапії» була поширена і на сільське господарство. Аграрний розділ програми Л. Бальцеровича передбачав: виділення капіталовкладень для агропромислового комплексу пропорційно його внеску в національний дохід; поступове нарощення промислового потенціалу по виробництву для сільського господарства і харчової промисловості; підтримка мінімальних закупівельних цін на основні види сільгоспродукції на рівні, який забезпечував граничний рівень витрат на їх виробництво; збереження паритетів доходів зайнятих в інших галузях народного господарства; поступовий перевід всіх галузей продовольчого комплексу на ринкові відносини а ціни на засоби виробництва і на його продукцію мали визначатися попитом і пропозицією на ринку. Також програмою передбачалась практично повна приватизація державних і кооперативних сільськогосподарських підприємств, а також заохочення приватних і державних капіталовкладень у сферу послуг на селі і дрібну харчову промисловість, що мало сприяти зміні аграрної інфраструктури і підвищення господарювання [1, с. 87–88]. Стабілізаційна програма (План Бальцеровича), що втілювалась разом з заходами по вивільненню цін на агропродукцію (1989 р.) мали позитивний вплив на сільське господарство. Корисне на той час формування індексу ножиць цін призвело до короткотривалого але значного приросту прибутків галузі. Ситуація змінилась у протилежний бік вже в 1990 р. Лібералізація цін, що охопила всі галузі спричинила стрімке зростання відсотків по кредитах, та вимивання оборотних засобів. Зважаючи на протести аграріїв, уряд в 1990 р. відкрив дві пільгові кредитні лінії і на закупівлю мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Вони мали ситуативний характер, так званого «гасіння пожежі», тому й ефективність виявилась малопомітною.

Концепція змін у сільському господарстві, яка реалізовувалась на початку 1990-х років стосувалась підвищення ефективності землекористування та сільгоспвиробництва, складовими елементами якої мали стати ринкові механізми та реструктуризація. Вона

була складовою частиною програми Бальцеровича, яка передбачала повну приватизацію державних і кооперативних сільгоспідприємств.

Головні аграрні положення програми П. Бальцеровича стали основою першочергових заходів по розвитку галузі. Аграрна галузь демонструвала певну підготовленість до впровадження ринкових відносин і знаходилась не в гіршому становищі порівняно з іншими. В умовах «шокової терапії» було створено принципово нове, ринкове господарське середовище на селі. У процесі розвитку ринкових відносин, це внутрішнє середовище почало справляти все більший вплив на формування процесів і тенденцій як у самому сільгоспвиробництві, так і в системі соціально – економічних відносин на селі. У 1990 р. уряд Польщі змінив ставлення до дрібних нетоварних господарств. Була припинена практика їх витіснення. Зрозуміло, що уряд враховував небажані соціальні наслідки зростання безробіття на селі. Деякі пом'якшення стосувалися і фінансово – кредитної сфери господарювання, так були відновлені деякі види дотацій, особливо на оборотні засоби. В 1992 р. селяни одержали доступ до низькопроцентні кредити на закупівлю кормів, палива, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. Було відновлено часткове дотування виробництва тваринницької продукції. Селянам надавалися пільгові кредити для придбання та освоєння землі. Згадані заходи, були тимчасовими, і не принесли поживлення сільськогосподарського виробництва, оскільки суперечили стратегії ринкових перетворень. У 1990 р. було ліквідовано всі обмеження у зовнішній торгівлі. У 1992 р. під тиском селян відбулося часткове повернення до протекціоністської політики в торгівлі сільгосппродукцією, що суттєво «пом'якшило» конкуренцію між вітчизняними і іноземними виробниками на внутрішньому ринку. Польщею було використано практично всі засоби захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції, зокрема, були підвищені митні збори на імпорт з 10 % в 1991 р. до 20–30 % в 1992–1993 рр. Крім того було заборонено імпорт спирту і введено контингентірування імпорту алкогольних і тютюнових виробів [1, с. 90].

Трохи пізніше була введена система компенсаційних зборів, які урівнювали на внутрішньому ринку польських і зарубіжних виробників. Цими зборами обкладалися товари, що ввозилися в Польщу в кількостях і на умовах, що створювали небезпеку збитків для внутрішнього товаровиробника. Водночас у Польщі діяла також і пряма державна дотація для встановлення мінімальних гарантованих цін на пшеницю, жито і молоко. Створення в 1990 р. Агенції сільськогосподарського ринку було спрямовано на регулювання ринку засобами інтервенційних закупівель і експортно–імпортних операцій. Через Агенцію здійснювалось фінансування закупок зерна і доплат до палива.

Слід окремо зазначити, що підтримка індивідуального виробника відбувалась через фонди, покликані сприяти розвитку різних сфер діяльності селянства, а також удосконалювати відносини власності. До них належали: фонд структурної перебудови і ліквідації заборгованості сільського господарства, фонд струк-

турної перебудови молочного господарства; фонд структурної перебудови і модернізації селянських господарств. У 1992 р. була створена Агенція сільськогосподарської власності Державного казначейства, на яку покладалося регулювання питань функціонування державної власності в сільському господарстві. Головною сферою діяльності Агенції стало реформування держгоспів. З 1990 р. діяв і великий неурядовий фонд – Європейський фонд розвитку польського села.

Передумовою аграрних перетворень стали суспільно-політичні трансформації кінця 1980-х – поч. 1990-х років. Кардинальні суспільно-політичні перетворення започаткували ухвали «круглого столу», який проходив у лютому–квітні 1989 р. за участю представників правлячої політичної коаліції «Солідарності», Загальнопольської угоди профспілок та римо-католицької церкви. Були досягнуті угоди про запровадження посади президента, ліквідацію Державної ради, утворення Сенату та проведення виборів до законодавчих органів влади. Переломним моментом стали червневі парламентські вибори 1989 р., на яких ПОРП зазнала політичної поразки і втратила провідні позиції в суспільстві. 19 липня 1989 р. Національні збори обрали прем'єр-міністром представника опозиції Т. Мазовецького, який сформував уряд. Вперше у післявоєнній історії Польщі почав діяти уряд який мав підтримку практично всіх верств населення. Діяльність нової влади була спрямована на проведення радикальних реформ. Економічна програма уряду передбачала: перехід до ринкової економіки, відміну дотацій на виробництво продуктів харчування, зміцнення золотого, забезпечення рівності всіх секторів господарства, проведення приватизації. Водночас, держава зберігала найважливіші економічні та адміністративні важелі. Відмінною рисою економічної політики стало використання жорстких монетарно-фінансових інструментів, відомих як «макова терапія». Суть цієї політики зводилась до різкого скорочення обігової грошової маси, встановлення високих відсотків кредитних ставок, обмеження пільг, зростання прибутків підприємств та населення. Позитивним у цій ситуації було те, що було швидко реагування на власні промахи, завдяки чому стало можливим уникати кризових ситуацій. Значна увага приділялась законодавчому забезпеченню реформ. В основу системної трансформації були покладені кардинальні перетворення відносин власності. Специфікою польської приватизації стало використання різних її форм і методів та її соціальна спрямованість. Перетворення відбувалися в стислий термін, без принципових змін стратегічного курсу, за однаковості політичних сил.

Поляки усвідомлено вважали, що рівень заробітної плати це комплексний показник досконалості суспільства, його загальної культури, яка у свою чергу визначається свободою самовираження національної свідомості. Вони зрозуміли просту міжнародну істину: країна, яка перепродує чуже – стає колонією; країна, яка виготовляє своє, може бути господарем й рівноправним партнером, поступово стаючи в ряд цивілізованих націй.

Початок 1990-х років минав в атмосфері суцільних страйків і протестів селян, які вимагали державного

втручання та фінансової допомоги. Незаможна держава, яка ледь-ледь піднялась після військового стану, не мала змоги виконати навіть частини цих вимог. Під тиском сільських протестів ішли уряди у відставку (Белецького, Ольшевського та Сухоцької). Певну стабільність приніс тільки прихід до влади у 1993 р. посткомуністів (Союзу демократичної лівіці та Польської народної партії). У ході виступів, селяни вимагали гарантованих мінімальних цін на сільгоспродукти, низького відсотка по кредитах. Першими страйкували працівники держгоспів. Влітку 1990 р. відбулися гострі конфлікти селян і поліції (у Млаві). У березні 1991 р. незалежною самоуправляючою профспілкою індивідуальних господарств селян «Солідарність» були організовані акції направлені на блокування автодоріг по всій країні. Проведені урядом зустрічі з активістами дещо зняли напругу. Причиною даних акцій стала відсутність прозорої стратегії розвитку сільського господарства, а також розпорошеність у діях Міністерства сільського господарства і розвитку села.

Дотування та вкладання коштів у сільське господарство мало і внутрішньополітичну складову. Польська селянська партія яка була зацікавлена у проселанських рішеннях, залишалась традиційним коаліційним партнером як лівих, так і правочентристських сил. Даний політичний симбіоз, посприяв успішності переговорів про вступ до ЄС та виборюванню преференцій для свого села.

На інтеграційні процеси вплинула також й так звана ініціатива колишнього міністра сільського господарства Г. Яновського щодо списання боргів з радгоспів (1992 р.) із їх наступною приватизацією.

Програму уряду Т. Мазовецького підтримувало 82 % опитуваних поляків. Уряду вдалося переконати більшість суспільства в тому, що альтернативи ринковим реформам немає. Але шокова терапія негативно відбилась на житті широких суспільних прошарків населення, виявилась надзвичайно болючою. Суспільство швидко розчарувалось в реформах. Уряд Т. Мазовецького змушений був подати у відставку. А на парламентських виборах 1993 р. перемогли колишні комуністи.

Польська економічна програма впроваджувалась в складних політичних умовах, особливо наприкінці 1990 р. і з другої половини 1991 року. Часті виборчі кампанії давали змогу проявам популізму з необгрунтованими надіями і відповідно позначалися на дії осіб, залучених до економічної діяльності. Це виявилось у відновленні вимог щодо підвищення заробітної плати і в зменшенні схильності державних підприємств схвалювати важкі реструктуризаційні рішення. Через сильні і досить агресивні профспілки, часті вибори і фрагментарну партсистему в Польщі було набагато складнішим середовище для економічних реформ, ніж в Угорщині та Чехії. [2, с. 358]

Аграрна політика що проводилась у Польщі на ранніх етапах (1990–1993 рр.) в цілому відзначалась малоефективністю. Це виражалось у встановленні високих відсоткових ставок за кредитами, існування серйозних порушень балансу торгівлі у сільському господарстві, незахищеності від конкуренції з боку

субсидійованого експорту країн Європейського союзу як на внутрішньому так і на зовнішніх ринках. Усе це призвело до істотного зниження доходів сільського населення порівняно з міським (замість попередньої політики паритету доходів). Крім того, модернізація сільського господарства ототожнювалася з руйнуванням сільського кооперативного руху, що призвело до послаблення пропозиції товарів сільського господарства.

Приватизація у сільському господарстві Польщі призвела до деструктивних процесів у економіці в цілому та посилює безробіття. Повна відмова від державної підтримки сільського господарства призвела до падіння виробництва, нестабільності розвитку галузі. Ситуація погіршилась після надходження на внутрішній ринок Польщі дешевої сільгосппродукції з ЄС. У Польщі виникло перевиробництво сільгосппродукції, яке призвело до скорочення обсягів виробництва, а отже зuboжіння значної частини фермерів.

Після 1994 р. урядом Польщі було здійснено низку кроків спрямованих на підтримку галузі. Зокрема, запровадження мита на імпортовану сільгосппродукцію суттєво оживило виробництво. Крім того, держава почала виділяти дешеві кредити на придбання сільгоспмашин, обладнання. Створена Агенція сільськогосподарського ринку, стабілізувала ринок і захистила сільгоспвиробників.

Зміна правлячої еліти в 1993 р. викликала в деяких прошарках польського суспільства певну нервову реакцію. Прихід до влади лівих сил, політичні опоненти намагалися поєднати у суспільній свідомості з можливою втратою довіри Заходу і пустими прилавками магазинів. Водночас цього не сталося. Економікою в уряді займався Г. Колодко. В 1993–1997 рр. суспільство ніби відпочило. Г. Колодко вдалося заспокоїти бурі в суспільстві які були підняті політикою Л. Бальцеровича. [5, с. 72]

Реалії життя заставили поляків, шукати вихід з складної економічної проблеми. У 1994–1997 рр. була успішно реалізована програма градуалістичних реформ першого віце-прем'єра Г. Колодко «Стратегія для Польщі», яка радикально відрізнялась від «шокової терапії». Ця друга хвиля реформ являла собою політику, спрямовану на поступове створення необ-

хідних інститутів, зростання державного втручання в економіку, більш справедливий розподіл доходів. В ході її проведення були значно покращені основні макроекономічні показники. Хоча через пролонгованість економічних процесів не можна виключати, що деякі з отриманих позитивних результатів були наслідками проведення попередніх реформ. Узагалі з часом була знята гострота проблеми щодо темпів ринкових реформ. Після досягнення певної макростабілізації настала черга реформ, які за своєю природою мали бути лише поступовими і обережними. Із набуттям досвіду у посткомуністичному суспільстві все більше поширювалося розуміння тривалості процесу становлення ринкової економіки [7].

Таким чином, програма «Стратегія для Польщі» проголошувала рівність державної і приватної власності. Була проведена комерціалізація держпідприємств. Крім того, програма серед пріоритетів поставила завдання пом'якшення та зниження суспільних втрат від реформ. У 1995 р. Я. Куронь, як політик нової хвилі, так відобразив бачення перспектив Польщі: «Щоб не загрузнути у багні застою і регресу, ми повинні припинити політику компромісів між нашими претензіями і потребами розвитку країни у конфлікті між свободою та безпекою. Натомість маємо великі можливості, аби підтримати загальне переконання про першочерговість соціальних прав, перетворюючи їх із сировини вимог до уряду в продукт закінченої співпраці [3, с. 432].

Польське керівництво часів президенства Леха Валенси витримало надзвичайний пресинг з боку населення, проте проявило витримку і волю, не звернувши з шляху реформ. Програми на виборах 1995 р. Л. Валенса залишив спадок – започаткувавши реформу і курс на інтеграцію.

Реформування відбувалося складно, ситуативно але спостерігається певна послідовність в стратегічному спрямуванні здійснюваних перетворень незважаючи на партійне забарвлення і врешті решт сьогодні ми можемо побачити реальні успішні результати здійснюваного процесу реформування держави та економіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрная реформа в странах Центрально-Восточной Европы и России (1990–2000). – М. : Наука, 2003. – С. 84–85.
2. Бальцерович Л. 800 дней: краткая история великих перемен 1989–1991 / Л. Бальцерович: записал С. Козьмінський; пер. с польск. М. Мановой. – Х. : Золотые страницы, 2014. – 204 с.
3. Голибард С. По-сусідськи. Польський вектор. Документальна розповідь про динамічне п'ятнадцятиріччя 1989–2004 рр. про роль і наслідки використання національної ідеї в Україні та Польщі / С. Гарибальд: – К. : Універсальне вид – во «Пульсари», 2004. – 432 с.
4. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація» досвід Польщі та України. \ Г. Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
5. Лыкошина Л. С. Политический портрет Александра Квасневского / Л. С. Лыкошина. – М. : РАН, 2001. – 72 с.
6. Міхель Р. В. Євроінтеграційний вектор трансформації Польщі; приклад для України / Р. В. Міхель // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2014. – Випуск 2 (53). – С. 98–99.
7. Пелехова В. А. Польський досвід переходу до ринку: уроки для України / В. А. Пелехова // Історичний архів. – Випуск 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/handle/1234589/664>.
8. Cholaz H. Dekad transformacyi gospodarki polskiego / H. Cholaz – Warzhawa, 1999.

ИНТЕГРАЦИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ПОЛЬШИ (1989–2003 гг.)

В статье рассматривается вопрос особенности и специфики перехода экономической системы Польши с плановой на рыночные рельсы. Рассматриваются основные просчеты шоковой терапии, подчеркивается важность учета социальных потребностей населения, их первостепенное значение. Несмотря на задекларированные рыночные евроинтеграционные принципы переход к новой экономической и политической системы оказался невозможным без прозрачного и значительного государственного регулирования со стороны правительства.

Подчеркивается важность ориентации на формирование товарнопроизводящей экономики, сельского хозяйства и промышленности как залога успеха экономической жизни и формирования фундамента свободы, независимости и территориальной целостности страны.

Ключевые слова: Агентство; сельское хозяйство; реформы; евроинтеграция; кредиты; государственная поддержка; пошлина; децентрализация.

I. Selivanova-Zerkal

INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION AGRICULTURE OF POLAND (1989–2003)

The article deals with the peculiarities and specific agrarian economic system transition Poland planned to a market economy. We study the basic mistakes shock therapy, emphasizes the importance of taking into account the social needs of the population, their priority. Despite the declared principles of European integration market transition to new economic and political system was not possible without a clear and significant state regulation of the Government. Poland started implementation of the program which included the systemic transformation of agriculture. It is significantly different from other areas of reform so leading sector was the problem of changes of ownership. In Polish agriculture rozv'yazuvalosya three main objectives:

- The introduction of market economic mechanism and control system;*
- Modernization and restructuring of agricultural production;*
- inclusion of agriculture in the European economic system, resulting to be constituted new model farm.*

When creating a program of systemic transformations in Poland's policy in agriculture seemed the least problematic. The reason given was that agriculture is quite a strong position occupied private initiative. The dominance of private property was considered sufficient smooth and fast entry field in the market. However, not taken into account those weaknesses which are inherent to the industry. But as usual theory is not the practice in the pattern of land use and the technical – technological parameters of production was characteristic retardation. To overcome these obstacles the industry from domestic reserves could not. Moreover, Poland was characteristic agrarian overpopulation.

The realities of life compelled the Poles to seek a way out of difficult economic problems. In 1994–1997 rr. Program was successfully implemented reforms hradualistychnyh first vice – premier G. Kolodko «Strategy for Poland», which is radically different from the «shock therapy». This second wave of reforms was the policy aimed at the gradual creation of the necessary institutions, growing state intervention in the economy, a more equitable distribution of income. In the course of its implementation were significantly improved key macroeconomic indicators. Although due prolonhovanist economic processes can not be excluded that some of the positive results were the result of previous reforms. In general eventually was taken on this problem is the pace of market reforms. After reaching the turn makrostabilizatsiyi certain reforms, which by their nature should be only gradual and cautious. With the acquisition of experience in post-communist society more extended duration of the understanding of a market economy.

Thus, the program «Strategy for Poland» proclaimed the equality of public and private property. There has been a commercialization of state enterprises. The program also among the priorities set out to mitigate and reduce the loss of social reforms. In 1995 J. Kuron politician as the new wave reflected Poland's vision: «To not get bogged down in the mire of stagnation and regression, we must stop the policy of compromise between our claims and needs of the country in the conflict between freedom and security. Instead, we have a great opportunity to support the common belief of priority social rights, transforming them from raw materials requirements for government finished product collaboration».

Polish authorities times presidency Lech Walesa withstand extraordinary pressure from the population, but manifested patience and will, drawing on the path of reform. After losing the election in 1995 left a legacy of L. Walesa – initiating reform and the policy of integration.

Key words: agency; agriculture; reform; European integration; credits; state support; duties; decentralization.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, проф.
Шкляж Й. М., д-р іст. наук, проф.